

ROMANA KRZANOWSKA

PERUWIAŃSKA CERAMIKA LUDOWA

“The more information we have on the modern pottery making techniques in Peru, the better will be able to interpret ancient ceramics.”

J. H. Rowe¹

“Aunque la agropecuaria sea la principal actividad económica, las artesanías de carácter utilitario y artístico desempeñan un papel notable en la economía rural.”

L. Zeballos M.²

W obrębie Republiki Peru wyróżnić można trzy zdecydowanie odmiennie krainy geograficzne: pustynny pas nadpacyficznego wybrzeża (costa), szerokie pasmo andyjskich łańcuchów górskich wraz z rozgałęzionym systemem dolin rzecznych i kotlin (sierra) oraz należące do dorzecza Amazonki nizinne tereny pokryte tropikalną dżunglą (selva). Od najdawniejszych okresów historii człowieka na obszarze dzisiejszego Peru, costę i sierrę cechował inny przebieg rozwoju kulturowego niż selwę i zaliczane są one do odmiennych tradycji kulturowych³. Dlatego też zajmując się peruwiańską ceramiką ludową, której tradycja sięga tak daleko wstecz dziejów tego kraju, nie sposób łączyć mechanicznie w jedną całość wyrobów garncarskich z costy i sierry oraz selvy. Poniższe rozważania dotyczą więc ceramiki z wybrzeża i gór jako najbardziej dla Peru charakterystycznej.

Tak rozumiane współczesne garncarstwo peruwiańskie nie doczekało się jak dotąd żadnego kompleksowego opracowania i artykuł ten stanowi właściwie pierwszą próbę przeanalizowania oraz podsumowania da-

¹ Z przedmowy J. H. Rowe'a jako edytora czasopisma „Nawpa Pacha”, do zamieszczonego tam artykułu L. O'Neale (*Notes on Pottery Making in Highland Peru*, „Nawpa Pacha”, No. 14: 1976, s. 41-60).

² L. Zeballos Miranda, *Protección y desarrollo de las artesanías nativas*, [w:] *Anales. Primera Reunión de Antropología de los Países del Grupo Andino*, La Paz 1976.

³ G. R. Willey, *An Introduction to American Archeology*, Vol. 2. *South America*, New Jersey 1971, s. 17-24.

nych opublikowanych w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, a także zebranych bezpośrednio przez autorkę podczas badań terenowych prowadzonych w latach 1973 i 1978⁴. Niestety podstawowy materiał informacyjny jest bardzo zróżnicowany, tak pod względem czasu zebrania danych, ich zakresu, jak i ilości. Ponieważ jednak generalnie literatura przedmiotu jest nader szczupła⁵, nie pominięto żadnej, nawet wzmiankowo ujętej informacji, o ile tylko zasługiwała na wiarygodność⁶. Ponadto, na podstawie tezy Fostera⁷ i mając konkretne dowody na jej potwierdzenie w przypadku peruwiańskiego garncarstwa ludowego⁸, przy analizie wzięto pod uwagę dane odnoszące się do znacznego okresu: praktycznie od początku naszego wieku do 1978 r. Oczywiście starsze informacje dotyczące poszczególnych ośrodków garncarskich mogły się już obecnie w pewnej mierze zdezaktualizować, lecz nie na tyle, jak sądzę, by zmienić zasadniczo ogólną charakterystykę peruwiańskiej ceramiki ludowej: pod względem technik stosowanych przy jej produkcji, zdobnictwa, rodzaju wyrobów. Zgeneralizowanie zaś tych danych było właśnie celem niniejszego artykułu.

Najpełniejszego materiału źródłowego dostarczyły wyniki indywidu-

⁴ Dodatkowe uzupełnienie stanowiły informacje ustne uzyskane dzięki uprzejmości mgr M. Zachorowskiej (Państwowe Muzeum Etnograficzne w Krakowie), która prowadziła badania w Peru w latach 1973-1974, oraz dr. A. Krzanowskiego, który prowadził badania w latach 1972-1974 i 1977, 1978.

⁵ Poza tutaj cytowanymi inne publikacje zawierające istotną informację na temat peruwiańskiej ceramiki ludowej nie są znane autorce, co oczywiście nie wyklucza ich istnienia. Często są one trudne do wyśledzenia, ponieważ cenne badania wykonują nierzadko specjaliści innych dziedzin i publikują rezultaty na marginesie odległych tematycznie opracowań. Np. archeolog peruwiański R. Ravines opublikował dane o ośrodku Huancas w *Noticias, Investigaciones Arqueológicas en el Perú: 1965-1966*, "Revista del Museo Nacional", t. XXXIV: 1965-1966, s. 247-254.

⁶ Na przykład B. Mishkin (*The Contemporary Quechua*, [w:] *Handbook of South American Indians*, vol. 2, Bureau of American Ethnology, Smithsonian Institution, bull. 143, Washington 1946, s. 433) i H. Castro Pozo (*Nuestra comunidad indígena*, Lima 1924) wymieniają tylko ośrodki garncarskie, przy niektórych podając bardzo ogólnikowo lokalizację. W związku z tym nie wszystkie można odnaleźć na mapie.

⁷ G. Foster (*The sociology of pottery*, [w:] *Ceramics and men*, Viking Fund Publications in Anthropology, vol. 41: 1965, s. 43-61) wykazał, iż garncarstwo ludowe to rzemiosło bardzo konserwatywne, opierające się innowacjom. W efekcie technologia produkcji ceramiki może bez wielkich zmian przetrwać długie okresy.

⁸ Np. H. H. Brüning (*Moderne Töpferei der Indianer Perus*, "Globus", No. 35: 1898, s. 259-160) i J. Sabogal Wiesse (*Siete sitios cerámicos en la región Piura*, Lima 1978) w odstępie prawie stu lat stwierdzili niemal identyczną technologię i profil produkcji ceramiki w Olmos. Także R. Krzanowska uzyskała w 1978 r. informację, że jeszcze kilkanaście lat temu wyrabiane były naczynia identyczne (są przechowywane i używane przez wieśniaków) z tymi, których produkcję udokumentował w 1915 r. E. Godet (*Monographie de la Région de Huancavelica (Département de Junin)*, Pérou, "Bulletin de la Société Neuchateloise de Géographie", t. XXVII: 1918, s. 121-182).

alnych badań J. C. Tella⁹, R. Ravinesa¹⁰, L. O'Neale¹¹, D. Lavallée¹², F. Engela¹³, D. Colliera¹⁴, J. C. Spahniego¹⁵ oraz autorki¹⁶, a także prace M. Luny B.¹⁷, J. Sabogala W.¹⁸ i A. Inafuku Y.¹⁹, wykonane w ostatnich latach na zlecenie peruwiańskiego Ministerstwa Pracy (Ministerio de Trabajo)²⁰. Poza tym wykorzystano szereg innych publikacji, nie poświęconych specjalnie garncarstwu ludowemu²¹.

Na podstawie zebranego materiału sporządzono zestawienie (tab. 1)²² obejmujące 63 ośrodki wyrobu ceramiki wraz z ich charakterystyką. Nie jest to na pewno pełna lista i widoczne na mapie (ryc. 1)²³ zgrupowania

⁹ J. C. Tello, *Tecnología y morfología alfarera y la cerámica Mochica*, [w:] *Tecnología Andina*, Lima 1978, s. 415-432.

¹⁰ Ravines, *op. cit.*; tenże, *Cerámica actual de Ccacasiri, Huancavelica*, [w:] *Tecnología Andina*, Lima 1978, s. 447-466.

¹¹ O'Neale, *op. cit.*

¹² D. Lavallée, *La poterie de Aco (Andes centrales du Pérou)*, "Objects et Mondes", t. VII, fasc. 2: 1967, s. 103-120.

¹³ F. Engel, *Céramistes à l'oeuvre dans la gorge de Chilca, Pérou*, "Bulletin de Société Suisse des Américanistes", No. 35: 1971, s. 21-26.

¹⁴ D. Collier, *Pottery stamping and molding on the North Coast of Peru*, *Actas del XXXIII Congreso Internacional de Americanistas*, San José, 20-27 julio 1958, t. II, San José 1959, s. 421-431.

¹⁵ J. C. Spahni, *La cerámica popular del Perú*, Lima 1966.

¹⁶ R. Krzanowska, A. Krzanowski, *Garncarstwo ludowe w dolinie Alto Chicama w północnym Peru*, "Etnografia Polska", t. XX: 1976, z. 1, s. 185-214.

¹⁷ M. Luna Ballón, *Algunos apuntes acerca de la cerámica en el distrito de Pucara*, Lima 1976; tenże, *Algunos apuntes acerca de las principales artesanías de la ciudad de Ayacucho*, Lima 1977.

¹⁸ Sabogal Wiesse, *op. cit.*

¹⁹ A. Inafuku Yagui, *La población artesanal de valle del Mantaro, aspectos cuantitativos y cualitativos, necesidades, posibilidades y metodología adecuada para su capacitación*, t. III: *La cerámica en distrito de Aco*, Lima 1975.

²⁰ Prace na temat regionu Piura i Ayacucho wykonane zostały według ujednoliconego systemu zbierania i opracowywania informacji, zgodnie z postanowieniami IV Konferencji Ministerstw Pracy Państw Andyjskich (IV Conferencia de Ministerios de Trabajo del Grupo Andino), która odbyła się w Medellín (Kolumbia) w 1976 r.

²¹ Poza uprzednio cytowanymi także: C. B. Donnan, *Antiguos marcas de alfarero y su interpretación a traves de analogía etnográfica*, [w:] *Tecnología Andina*, Lima 1978, s. 439-446; R. P. Ebersole, *La artesanía del Sur del Perú*, México 1968; J. Fernández Baca, *Motivos de ornamentación de la cerámica Inca-Cuzco*, t. I, Lima 1973; S. Linné, *The Technique of South American Ceramics*, Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar, Fjärde Följden, Band 29, No. 5: 1925; J. Sabogal, *El toro en las artes populares del Perú*, Lima 1949.

²² W rubryce II tabeli obok nazwiska autora podano w nawiasie rok, w którym prowadzone były badania terenowe lub zaznaczono znakiem zapytania brak tego typu danych; data poza nawiasem to rok publikacji, a jej brak oznacza informację ustną. Wszystkie prace, na które powołuje się tabela, są cytowane w tekście.

²³ Numer ośrodka na mapie odpowiada kolejnej pozycji w tab. 1, gdzie podana jest jego nazwa. Ze względu na lokalne skupienia kilku ośrodków garncarskich

ośrodków w poszczególnych regionach Peru są efektem raczej przypadkowego skoncentrowania badań, niż szczególnej preferencji garncarstwa w tychże regionach. Przypuszczalnie w każdej niemal prowincji istnieje lub istniał do niedawna jakiś ośrodek garncarski, lecz brak systematycznego przebadania pod tym kątem ogromnego obszaru sierry i costy peruwiańskiej.

Według aktualnie posiadanych informacji technologia produkcji ceramiki ludowej przedstawia się następująco (w podziale na charakterystyczne etapy):

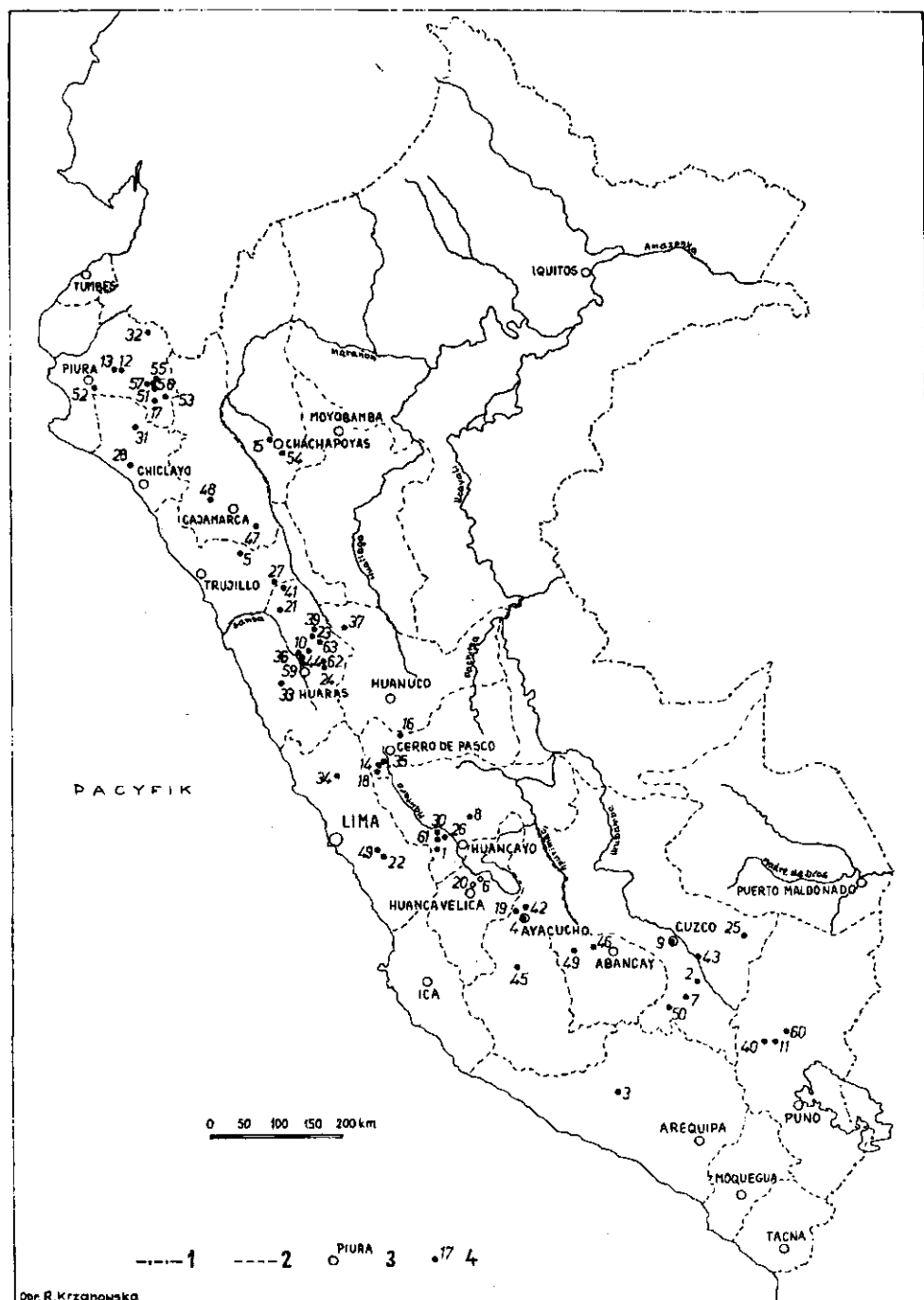
SUROWCE I PRZYGOTOWANIE MASY GARNCARSKIEJ

Podstawowym surowcem do wyrobu ceramiki jest oczywiście glina. Jednakże tylko w wyjątkowych przypadkach jej własności fizyczne i skład chemiczny są takie, że wystarczy wydobytą glinę zmieszać z wodą i powstaje masa dająca się łatwo formować oraz nie pękająca przy wypalaniu. W takiej wygodnej sytuacji są garncarze z górskich dystryktów w departamencie Piura — z Olleros, Sondorillo, Soqcha, Shayango i Sondor²⁴ oraz z Checca Pupuja (dept. Puno) i Santo Domingo de los Olleros w prowincji Huarochiri (dept. Lima). Eksploatują oni przypuszczalnie jedne z tych nielicznych w Peru złóż glin ceramicznych. W większości jednak przypadków garncarze korzystają z glin wietrzeliowych o znacznie gorszych parametrach, wymagających korekcji przy pomocy tzw. schudzacza. Na ogół schudzaczem jest piasek (na wybrzeżu lub w dolinach wielkich rzek górskich, jak np. Mantaro) lub tłuczeń skał magmowych czy osadowych²⁵. Może to być zwietrzały andezyt (Caulimalca), margiel (Caaccasiri), łupek tabliczkowy (Yauya, Llumpa, Piscobamba i Chacas) i inne. Kiedy indziej masę garncarską stanowi mieszanina dwóch lub nawet trzech rodzajów gliny. I tak na przykład w regionie Pucara eksploatuje się złożo zlokalizowane na prawym brzegu rzeki, zbudowane z dwóch warstw: górnej, barwy szarej, o większym udziale materiału ilastego, i dolnej, barwy czerwonej, z dużą domieszką piasku. Owe dwa rodzaje glin nazywane są odpowiednio "plastyczna"

i konieczność posłużenia się podkładem o stosunkowo małej skali, zaniechano wpisywania nazw na mapę.

²⁴ Z uwagi na konieczność częstego powoływania się na to samo źródło, przy podawaniu informacji dotyczących konkretnych ośrodków garncarskich nie będzie dalej cytowana literatura — poza kilkoma wyjątkami. Referencje można znaleźć w rubryce 11 tab. 1, gdzie ośrodki zestawiono w kolejności alfabetycznej, a dane bibliograficzne we wcześniejszych przypisach.

²⁵ Linné (op. cit.) podaje za E. Nordenskiöldem (*Comparative Ethnographical Studies*, vol. 3, Göteborg 1924), że w ośrodku garncarskim Tirapata używano jako materiału schudzającego sproszkowanych skorup ceramicznych. Ponieważ jednak jest to przypadek odosobniony, a informacja pochodzi z początku wieku, nie uwzględniono go w ogólnej charakterystyce schudzaczy.

Ryc. 1. Rozmieszczenie ośrodków produkcji ceramiki na terenie Peru:

1 — granice Peru, 2 — granice departamentów, 3 — stolice departamentów, 4 — ośrodki garncarskie (numer odpowiada kolejnej pozycji w tab. 1)

i "antyplastyczna", a miesza się je w stosunku 3:1. Można by więc powiedzieć, że glina czerwona pełni rolę schudzacza. Podobną metodę stosuje się w dolinie Marcapata, przy czym podstawowym surowcem jest glina wietrzelinowa ze złóż łupkowych (chuda), którą miesza się ze sproszkowaną czerwoną gliną (o właściwościach uplastyczniających). Natomiast w Quinua miesza się naprzód w równych proporcjach dwa rodzaje gliny tłściejszej (z różnych miejsc), a następnie dodaje trzecią część gliny zapiaszczonej, wydobywanej w Tantaniyocc.

Złoża gliny, jak i różnego rodzaju schudzaczy, znajdują się na ogół w bliskim sąsiedztwie ośrodków garncarskich. Odległości do eksploatowanych kopanek wynoszą najwyżej kilkanaście kilometrów i tylko na wybrzeżu bywają większe — np. garncarze z Mórrope korzystają ze złóż oddalonych o 30 km od swej wsi. Podkreślić jednak należy, że w danym ośrodku stosuje się zawsze surowce pochodzące z tych samych źródeł, polegając na wypróbowanej ich jakości i wierząc, że są najlepsze w okolicy. Na ogół tereny, na których znajdują się kopanki, nie są własnością poszczególnych rzemieślników czy też wspólnot wiejskich, w których zamieszkują. Tak więc zmuszeni są płacić albo za prawo do eksploatacji (np. wspólnota Lliki Llaka wspólnocie Matara), albo za konkretny urobek (np. w Caulimalca za każdy worek gliny), albo też "od osoby", jak to ma miejsce w Sondorillo, gdzie złożę należy do *cofradii*²⁶ przy lokalnym kościele. Wydobywaniem gliny (a także schudzaczy) zajmują się sami garncarze, używając przy tym łomów i kilofów. Urobek ładuje się do płacht lub worków i transportuje bądź na własnych plecach, bądź na grzbietach osłów. Jednorazowo wydobywa się na ogół większą ilość surowca, wystarczającą na dłuższy czas codziennej produkcji i od razu odpowiednio przerabia na masę garncarską, która właściwie zabezpieczona stanowi podręczny zapas.

Przygotowanie masy garncarskiej we wszystkich udokumentowanych ośrodkach przebiega podobnie, choć ilość wykonanych czynności i czas ich trwania są różne i zależą istotnie od rodzajów stosowanych surowców. Na ogół bryły gliny są rozdrabniane za pomocą kamiennego tłuka lub drewnianego młota na płycie kamiennej, skórze rozpostartej na ziemi lub w wyłożonym kamieniami dole. Zanieczyszczenia, czyli większe okruchy, usuwa się ręcznie lub przesiewając przez sito czy tkaninę. Tam, gdzie stosowany jest schudzacz, poddaje się go podobnej procedurze. Następnie glinę miesza się ze schudzaczem i wodą, co odbywa się na

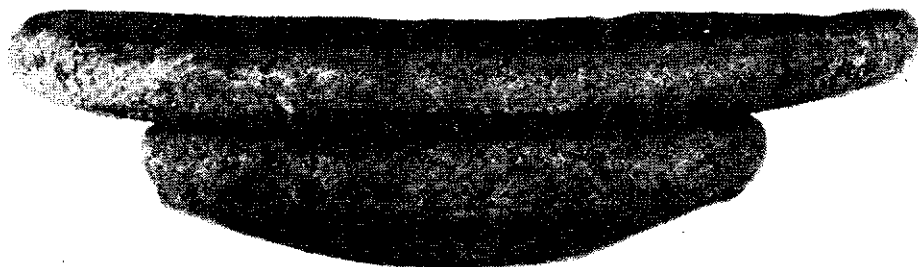
²⁶ *Cofradia* (z hiszp.) — stowarzyszenie ludzi świeckich w celu ćwiczenia się w praktykach religijnych, służby na rzecz kościoła, sprawowania pieczy nad majątkiem kościelnym. W Peru kongregacje takie przetrwały jeszcze gdzieś w formie niezmienionej od czasów wczesnokolonialnych. *Cofradia* (a ściślej patron kościoła, przy którym została utworzona) posiadać może ziemię, bydło i inne dobra, pochodzące niegdyś z "dziesięcin" i ofiar. Dochód z gospodarowania tym majątkiem przeznaczony jest na potrzeby kościoła.

ogół w dole wyłożonym kamieniami, cebrzyku lub też na skórze. W zależności od własności lokalnych surowców proporcje gliny i schudzacza wahają się od 3 : 1 (Simbilá) do 1 : 2 (Huancas). Nie zawsze są one ściśle przestrzegane, a czasem nawet, jak to stwierdziła O'Neale w Mito Alto, garncarze nie orientują się, ile właściwie dodają materiału schudzającego. Jakość masy sprawdzają na bieżąco, rozcierając ją w palcach lub na języku i w zależności od wyniku badania zaprzestają lub kontynuują dosypywanie piasku. Czasem glina nie wymaga uprzedniego rozdrabniania i od razu zalewa się ją wodą (Mito Alto, Santo Domingo de los Olleiros, Simbilá), ręcznie usuwając zanieczyszczenia i pozostawiając na pewien czas dla odpowiedniego nawilgocenia. Plastyczną konsystencję uzyskuje się wyrabiając rękoma i często nogami, a następnie formuje stożek lub kopiec, czy to w dołku, w którym odbywało się mieszanie, czy też na ziemi, w pobliżu właściwego warsztatu pracy. Jest to w każdym razie miejsce ocienione, zapobiegające wysychaniu masy. Depozyt zabezpiecza się dodatkowo okrywając go wilgotnymi tkaninami.

Tak przygotowanej masy garncarskiej na ogół nie używa się natychmiast do produkcji. "Dojrzewa" ona co najmniej kilkanaście godzin, a zwykle kilka dni (w Caulimalca nawet 15-30 dni).

TECHNIKI FORMOWANIA

Przed przybyciem Hiszpanów koło garncarskie nie było znane na terenie obecnego Peru — zresztą nie znano tam żadnego technicznego zastosowania koła. Co ciekawe, po konwulsie również wynalazek ten nie upowszechnił się na ziemiach dawnego państwa Inków i ceramikę wykonywano według dawnych metod. Dopiero w ostatnich latach — i to zaledwie kilku garncarzy w takich wyspecjalizowanych ośrodkach, jak Pucara i Quinoa — zaczęto stosować koło garncarskie. Produkują oni zresztą głównie wyroby typu pamiątkarskiego: popielniczki, wazon, itp.

Ryc. 2. *Plato-molde* używane w Huayhuas. Górny dysk ceramiczny służący do formowania spoczywa na mniejszym, ułatwiającym obrót

Tab. 1. Zestawienie ośrodków gancarskich w Peru

Lp.	Nazwa ośrodka	departament	Lokalizacja		Surowce podstawowe	Technika formowania	Technika zdobienia	Sposób wypalania	Rodzaje wyrobów	Źródło informacji
			prowinca	dystrykt						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Aco	Junin	Concepción	Mito	głina + piasek (1:2)	plato-molde z walczkowaniem i formy drewniane pełne (wewnętrzne)	angoba, malowany wzór, aplikacja plastyczna; polewa	w piecu zamkniętym	duże dzbany (tinajas, porongos), małe figurki, miniaturki i zabawki	D. Lavallée (1965), 1967; A. Inafuku Y. (1975), 1975; L. O'Neale (1931), 1976
2	Acopia	Cuzco	Acomayo	Acopia	?	?	malowany wzór, ?	?	misy, ?	M. Zahorowska (1974)
3	Andaray	Arequipa	Condesuyos	Andaray	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
4	Ayacucho	Ayacucho	Huamanga	Ayacucho	głina + piasek głina + krzemionka	formowanie ręczne (+ plato-molde ?) formowanie ręczne	angoba malowanie	w piecu zamkniętym w piecu zamkniętym	naczynia kuchenne, miniaturki i zabawki, ? figurki-gwizdki	L. O'Neale (1931), 1976 M. Luna B. (1977), 1977
5	Caulimalca	La Libertad	Otuzco	Usquil	głina + tłuczeń (2:1)	formy ceramiczne dwuczęściowe (zewnątrzne)	wzór reliefowy wypukły odciskany z formy	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, figuralne, figurki i zabawki	R. Krzanowska, A. Krzanowski (1973), 1976
6	Ceaceasiri	Huancavelica	Huancavelica	Acoria	głina + margiel (1:2)	plato-molde z walczkowaniem	angoba, malowany wzór	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, inne wyroby (piecyk)	R. Ravines (1966), 1978
7	Colquemarca	Cuzco	Chumbivilcas	Colquemarca	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
8	Comas	Junin	Concepción	Comas	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
9	Cuzco	Cuzco	Cuzco	Cuzco	?	formowanie ręczne	?	?	figurki, rzeźby ceramiczne	A. Krzanowski (1977)
					?	?	?	?	kopie i imitacje naczyń przedhiszpańskich	J. Fernandez B. (?), 1973
10	Chacas	Ancash	Huari	Chacas	głina + łupek tabliczkowy (2:1)	plato-molde bez walczkowania (paletkowanie)	nacinanie, wzór reliefowy wypukły złobiony	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, ?	J. C. Tello (1919), 1978
11	Checca Pupoja	Puno	Lampa	Pucará	głina	plato-molde z walczkowaniem	nacinanie, aplikacja plastyczna, angoba	w piecu otwartym	naczynia kuchenne, figuralne, figurki, za-	J. C. Spahn (?) (1966) J. Sabogal (?), 1949

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
							ba, wzór malowany, częściowa polewa	(ognisko)	hawki	M. Luna B. (1977), 1977
12	Chulucanas	Piura	Morropón	Chulucanas	głina	formowanie ręczne z paletkowaniem, formy ceramiczne (?)	polewa	w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne	J. Sabogal W. (1975), 1978
13	Encantada	Piura	Morropón	Chulucanas	głina	formowanie ręczne	?	w piecu zamkniętym	miniaturki, figurki, popielniczki	J. Sabogal W. (1974, 1977), 1978
14	Huayllay	Junin	Pasco	Huayllay	głina + piasek	formowanie ręczne	aplikacja plastyczna, wzór malowany	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne	E. Godet (1915), 1918 R. Krzanowska (1978)
15	Huancas	Amazonas	Chachapoyas	Huancas	głina + tłuczeń (1:2)	plato-molde bez walczkowania	nacinanie, aplikacja plastyczna, malowanie	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, figuralne	R. Ravines (?), 1965-66 M. Zahorowska (1974) H. Castro Pozo (?), 1924
16	Huariaca	Junin	Pasco	Huariaca	?	?	malowanie, ?	?	naczynia kuchenne, ?	E. Godet (1915), 1918
17	Huarmaca	Piura	Huancabamba	Huarmaca	?	?	?	?	?	J. Sabogal W. (1977), 1978
18	Huaron	Junin	Pasco	Huayllay	głina + piasek	formowanie ręczne	aplikacja plastyczna, wzór malowany	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, figuralne, specjalne (lampki)	E. Godet (1915), 1918 R. Krzanowska (1978)
19	Huayhuas	Ayacucho	Huanta	Huanta	głina + piasek	plato-molde z walczkowaniem	?	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne	L. O'Neale (1931), 1976 H. Castro Pozo (?), 1924
20	Huaylacucho	Huancavelica	Huancavelica	Acoria	?	?	?	?	garnki, ?	R. Ravines (1966), 1978
21	Llapo	Ancash	Pallasca	Llapo	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
22	Lliki Llaka	Lima	Huachichirí	Santa Domingo de los Colorados	głina	plato-molde bez walczkowania	?	w piecu otwartym (ognisko)	garnki do gotowania, duże dzbany	E. Engel (1969), 1971 A. Krzanowski (1977)
23	Llumpa	Ancash	Luzuriaga	Llumpa	głina + łupek tabliczkowy (2:1)	plato-molde bez walczkowania (paletkowanie)	nacinanie, wzór reliefowy wypukły złobiony ręcznie	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne	J. C. Tello (1919), 1978
24	Mallas	Ancash	Huari	Huari	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
25	Marcapata	Cuzco	Quispicanchis	Marcapata	2 rodzaje gliny	plato-molde bez walczkowania	malowanie	w piecu otwartym	naczynia kuchenne, ?	J. C. Tello (1931), 1978

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
						(drewniane kształtowniki)		(ognisko)		
26	Mito Alto	Junín	Concepción	Mito Alto	glina + piasek	plato-molde z waleczkowaniem	wzór rytły lub malowany, aplikacja plastyczna	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, figuralne, miniatutki, zabawki	L. O'Neale (1931), 1976 H. Castro Pozo (?), 1924
27	Mollepata	La Libertad	Santiago de Chucú	Mollepata	glina + tłuczeń	formy ceramiczne dwuczęściowe (zewnątrzne)	wzór reliefowy wypukły odciskany z formy, częściowa polewa	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, ?	R. Krzanowska, A. Krzanowski (1973), 1976 H. Castro Pozo (?), 1924 D. Collier (1956), 1958 H. Castro Pozo (?), 1924
28	Mórrope	Lambayeque	Lambayeque	Mórrope	?	wyklepywanie paletką na formie-garnku + waleczkowanie	nacinanie, odciskanie wzoru ze stempla ceramicznego	w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne, ?	J. C. Spahni (?), 1966
29	Moya	Ayacucho	Huamanga	Quinua	?	?	?	?	naczynia kuchenne, specjalne (miednice)	H. Castro Pozo (?), 1924 J. Sabogal W. (1976), 1978 H. H. Brüning (1889), 1898
30	Muqui	Junín	Jauja	Muqui	?	?	?	?	naczynia kuchenne, miniatutki	J. C. Spahni (?), 1966
31	Olmos	Lambayeque	Lambayeque	Olmos	?	formowanie ręczne z paletkowaniem (wyklepywanie paletką na kamieniu + waleczkowanie)	?	w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne, miniatutki	H. Castro Pozo (?), 1924 J. Sabogal W. (1976), 1978 H. H. Brüning (1889), 1898
32	Olleros	Piura	Ayabaca	Ayabaca	glina	plato-molde, ?	?	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, ?	J. Sabogal W. (1976), 1978 H. Castro Pozo (?), 1924 H. Castro Pozo (?), 1924
33	Pampa	Ancash	Huaraz	Pampas	?	?	?	?	?	R. Krzanowska (1978)
34	Parán	Lima	Chancay	Paccho	?	?	?	?	naczynia kuchenne	E. Godet (1915), 1918
35	Pari	Junín	Pasco	Huayllay	?	?	?	?	naczynia kuchenne	H. Castro Pozo (?), 1924
36	Pariahuanca	Ancash	Carhuaz	Pariahuanca	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
37	Piura	Huánuco	Marañón	Piura	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
38	Pisac	Cuzco	Calca	Pisac	?	?	angoba, malowane wzory	?	miniatutki — imitacje ceramiki przedhiszpańskiej, popielniczki	A. Krzanowski (1977)
39	Piscobamba	Ancash	Luzuriaga	Piscobamba	glina + łupek tabliczkowy (2:1)	plato-molde bez waleczkowania (paletkowanie)	nacinanie, wzór reliefowy wypukły żłobiony ręcznie	w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, ?	J. C. Tello (1919), 1978
40	Pucara	Puno	Lampa	Pucara	2 rodzaje	formy gipsowe dwu-	aplikacja plastyczna	w piecu	figurki, rzeźby ceramiczne	J. C. Spahni (?), 1966

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
					gliny + piasek	częściowe (zewnątrzne), kolo garncearskie	malowanie, polewa	zamkniętym	ne, popielniczki, wazon	M. Luna B. (1976), 1976
41	Puyallí	Ancash	Pallasca	Pumpas	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
42	Quinua	Ayacucho	Huamanga	Quinua	3 rodzaje gliny (1:1:1)	plato-molde, formowanie ręczne, kolo garncearskie	aplikacja plastyczna, malowanie, malowane wzory	w piecu zamkniętym	naczynia figuralne, figurki, rzeźby ceramiczne, popielniczki, wazon	J. C. Spahni (?), 1966; J. Sabogal (?), 1949; A. Krzanowski (1977); R. Krzanowska (1978)
43	Racchi	Cuzco	Quispicanchis	Urcos	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
44	Récuay	Ancash	Carhuaz	Pariahuanca	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
45	Sacsamarca	Ayacucho	Victor Fajardo	Sacsamarca	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
46	San Jerónimo	Aputimac	Andahuaylas	San Jerónimo	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
47	San Marcos	Cajamarca	Cajamarca	San Marcos	?	?	malowanie, aplikacja plastyczna, ?	?	naczynia figuralne, ?	A. Krzanowski (1973) M. Zahorowska (1974)
48	San Miguel de Pallacques	Cajamarca	San Miguel	San Miguel de Pallacques	?	?	nacinanie, ?	?	naczynia kuchenne, ?	M. Zahorowska (1974)
49	Santo Domingo de los Olleros	Lima	Huancachira	Santo Domingo de los Olleros	glina	plato-molde z waleczkowaniem	odciskanie patykami, paznokciami, angoba, malowane wzory	w piecu otwartym (ognisko)	garnki do gotowania, dzbany, ?	J. C. Tello (1922), 1978 F. Engel (1969), 1971
50	Santo Tomas	Cuzco	Chumbivilcas	Santo Tomas	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
51	Shayango	Piura	Huancabamba	Sondor	?	?	?	?	?	J. Sabogal W. (1977), 1978
52	Siabla	Piura	Piura	Catacaos	glina + piasek	formowanie ręczne z paletkowaniem, formy ceramiczne dwuczęściowe (zewnątrzne)	nacinanie, odciskanie wzoru ze stempla ceramicznego, malowanie, malowane wzory	w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne, imitacje ceramiki przedhiszpańskiej	J. C. Spahni (?), 1966 J. Sabogal W. (1977), 1978 D. Collier (1956), 1959
53	Sochabamba	Piura	Huancabamba	Huancabamba	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
54	Sonche	Amazonas	Chachapuyas	Sonche	?	?	?	?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
55	Sondor	Piura	Huancabamba	Sondor	glina	?	?	w piecu	filizanki, talerze, dzban	J. Sabogal W. (1977)

1	2	3	4	5	6	7	8
			bamba				
56	Sondorillo	Piura	Huanca-bamba	Sondor	glina	formy częściowe (?)	?
57	Soqcha	Piura	Huanca-bamba	Sondor	glina	formy ceramiczne dwuczęściowe (?)	?
58	Tulavern	Apurimac	Anda-huaylas	Tulavern	?	?	?
59	Tarica	Ancash	Huaráz	Tarica	?	?	malowany wzór
60	Tirapata	Puno	Azángaro	Tirapata	glina + sproszkowane skurupy ceramiczne	plato-molde bez wałeczowania (drewniane kształowniki)	?
61	Vicos	Junin	Concepción	Mito	glina + piasek	?	?
62	Yacya	Ancash	Huari	Huari	?	?	?
63	Yauya	Ancash	Luzuriaga	Yauya	glina + lupek tabliczkowy (2:1)	plato-molde bez wałeczowania (paletkowanie)	nacinanie, wzór reliefowy żłobiony

Patrz przypisy 22-24.

9	10	11
zamkniętym	ki, cukierniczki, imitacje ceramiki przedhiszpańskiej	1978
w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne, ?	J. Sabogal W. (1977), 1978
w piecu otwartym (dolowy)	naczynia kuchenne, ?	J. Sabogal W. (1977), 1978
?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
?	naczynia kuchenne, miniaturki, zabawki	R. Krzanowska (1978) C. B. Donnan (1966), 1971
?	naczynia kuchenne, ?	H. Castro Pozo (?), 1924 S. Linné (?), 1925 E. Nordenskiöld (?), 1924
w piecu zamkniętym	naczynia kuchenne, ?	L. O'Neale (1931)), 1976
?	?	H. Castro Pozo (?), 1924
w piecu otwartym (ognisko)	naczynia kuchenne, ?	J. C. Tello (1919), 1978

Najczęściej natomiast stosowanym przy produkcji ceramiki urządzeniem jest tzw. *plato-molde*²⁷, które można by nazwać "fałszywym kołem garncarskim". *Plato-molde* to lekko wklęsły dysk (talerz) ceramiczny, czasem zaopatrzony u spodu w dodatkową wypukłość (krótką nóżkę-podstawkę), która pasuje do wgłębienia na płaskim kamieniu leżącym na ziemi i służącym za "stół modelarski". Niekiedy nóżkę-podstawkę zastępuje drugi talerz o mniejszej średnicy (ryc. 2). Na dysku układa garncarz bryłkę gliny, kciukami wyrabia zagłębienie i obracając powoli dysk formuje palcami dno oraz dolną część ścianek (do ok. 1/3 wysokości naczynia). Jest to pierwsza faza formowania przy zastosowaniu *plato-molde*, identyczna we wszystkich udokumentowanych ośrodkach, w których stwierdzono użycie tego urządzenia (por. tab. 1). Faza druga, w której nadaje się naczyniu pożądany kształt i wielkość, różni się w zależności od znajomości techniki lepienia z wałeczków. W takich ośrodkach, jak Aco, Ccaccasiri, Checca Pupuja, Huayhuas, Mito Alto i Santo Domingo de los Olleros, do uformowanej uprzednio dolnej części naczynia dokleja się kolejno kilka utoczonych w dłoniach wałeczków (ryc. 3), wygładzając spoiny wilgotną dłonią i jakimś pomocniczym narzędziem — kawałkiem tykwy, płaskim kawałkiem drewna, otoczakiem, wilgotną szmatką, itp. Garncarz pracuje w ten sposób, że lewą dłonią obraca dysk i kształtuje zewnętrzną powierzchnię naczynia, a prawą wygładza wewnątrz i ewentualnie wypycha ścianki na zewnątrz, gdy naczynie ma być bardziej pękate. Dalsze czynności zależą od ostatecznie pożądanego kształtu naczynia. Przy garnkach lub misach wykańcza się brzeg mokrym paskiem tkaniny, patykiem (odginanie kołnierza) lub metalowym nożykiem. Przy zamkniętych dzbanach dokleja się dodatkowe wałeczki zmniejszające średnicę i na koniec szyjkę-kołnierz. Szyjka powstaje albo ze spłaszczenia jeszcze jednego, grubszego wałeczka (np. Aco, Mito Alto), albo przez doklejenie osobno uklepanego paska gliny (Santo Domingo de los Olleros), albo poprzez nałożenie bryłki, w której wyciska się otwór (np. Huayhuas). Osobno formowane są też ucha. Gotowe naczynie pozostawia się na dysku do przesuszenia co najmniej na kilka godzin (do kilku dni), a następnie ostatecznie wykańcza i wygładza powierzchnię. Dlatego też garncarz posiada na ogół cały szereg dysków, dostosowanych średnicą do wielkości różnych naczyń. Czasem dla ułatwienia obrotu dysk smaruje się u spodu tłuszczem (Ccaccasiri), posypuje sproszkowaną suchą gliną (Santo Domingo de los Olleros) lub piaskiem (Quinua).

Lepienie ścianek z wałeczków nie wszędzie jest jednak stosowane. W Huancas i Lliki Llaka do uformowanej z podstawowej bryłki dolnej części naczynia dokleja się sukcesywnie dalsze kawałki i dłońmi nadaje im pożądaną grubość oraz kąt nachylenia. Wałeczkowanie nie jest zna-

²⁷ Z hiszp. *plato* — talerz, dysk; *molde* — forma.

Ryc. 3. Nadbudowywanie ścianek naczynia przez doklejanie wałeczków gliny (Aco)

Wg D. Lavallée, 1967

ne również w regionie Huari-Pomabamba (ośrodki Chacas, Llumpa, Piscobamba, Yauya). Jak zanotował J. C. Tello przy nadbudowywaniu ścianek naczynia używa się drewnianej paletki, którą wyklepuje się spoiny, ścienia doklejony płacek do pożądanej grubości i wyrównuje go.

Najbardziej natomiast oryginalną odmianę techniki *plato-molde* stwierdzono na początku naszego wieku na wschodnich stokach Andów, w południowej części Peru. Otóż w Marcapata i Tirapata przy nadbudowywaniu ścianek posługiwano się drewnianymi kształtownikami wkładanymi do wnętrza naczynia. Te swoiste formy przeciwdziałały zapadaniu się doklejanych kawałków gliny, ułatwiały ich łączenie i nadawa-

ły odpowiedni kształt ściankom. Naczynia wykonywano etapami, przesuszając po doklejeniu każdej części za pomocą odpowiedniego kształtownika.

Zupełnie odmienną techniką formowania jest stosowanie dwuczęściowych form zewnętrznych. Jak dotąd udokumentowano ich użycie tylko w dwóch ośrodkach: Caulimalca i Mollepata. Są to formy ceramiczne, symetryczne, a płaszczyzna łączenia przebiega pionowo przez oś symetrii naczynia. Wyrób polega na wylepieniu wnętrza osobno każdej połówki formy (ryc. 4), następnie połączenia ich i po kilkugodzinnym przesuszeniu oddzieleniu od formy. Wykończenie sprowadza się do wygładzenia spoiny i wypolerowania powierzchni wolnej od zdobień.

Ryc. 4. Rozprowadzanie gliny wewnątrz połówki formy ceramicznej. Przed garn-carką leży druga połówka, już wypełniona i wygładzona (Caulimalca)

Fot. A. Krzanowski

Formy zewnętrzne gipsowe dwu- i wieloczęściowe stosuje się w Pucara do wyrobu niektórych figurek i rzeźb ceramicznych (np. słynnych kościółków). Postępowanie jest podobne, jak w przypadku form ceramicznych. Wydaje się jednak, że zastosowanie tych form to sprawa ostatnich kilkunastu lat. Przy masowej produkcji na użytek turystów usprawniły one i przyspieszyły wyrób figurek i rzeźb modelowanych dawniej ręcznie. Podobnego typu usprawnienie wprowadzono też w Aco. Do produkcji miniaterek i zabawek używa się tam bądź form drewnianych wewnętrznych (pełnych), na których wyklepuje się np. miseczki i talerzyki, bądź też zewnętrznych, połówkowych, w których wylepia się

figurki. Formy dwu- i wieloczęściowe stosowane są też powszechnie przez kopistów i imitatorów ceramiki przedhiszpańskiej (np. w Simbilá).

Garncarze specjalizujący się w produkcji naczyń figuralnych, figurek, rzeźb ceramicznych lub miniaterek (np. w Quinua) nierzadko kształtują je ręcznie, bez użycia form czy *plato-molde*. Taka najbardziej "pierwotna" technika produkcji nie jest już chyba jednak nigdzie stosowana w odniesieniu do naczyń użytkowych. E. Godet zanotował ją w okolicach Jez. Huarón w początkach naszego wieku, lecz — jak już wspomniano — ośrodki tam istniejące przypuszczalnie zaprzestały produkcji w latach 1950-1960.

Ryc. 5. Wyklepywanie ścianek naczynia drewnianą paletką (Simbilá)

Osobnego omówienia wymaga technika stosowana przez garncarzy na północnym wybrzeżu Peru. O ceramice stamtąd pochodzącej mówi się *paletteada* (paletkowana), gdyż głównym narzędziem używanym przy wyrobie naczyń jest drewniana paletka. W Simbilá, Olmos i Chulucanas formuje się naprzód w dłoniach dno i zaczątek ścianek, następnie dokleja wałeczki i rozklepuje je paletką (od zewnątrz), podkładając od wewnątrz otoczak (ryc. 5). W Mórrope natomiast paletkowanie stosuje się również w fazie początkowej, rozklepując bryłkę gliny na odwróconym dnem do góry garnku, służącym za formę²⁸. Dalsze postępowanie jest identyczne jak w Simbilá.

Jak wynika z powyższego opisu wszystkie narzędzia stosowane przy różnych technikach formowania są stosunkowo proste. Garncarze wykonują je sami w miarę swoich potrzeb. W fazie wykańczania i wygładzania używa się dodatkowo całego szeregu nie opisanych tu, drobnych przedmiotów, takich jak skorupy, kawałki tykw, blaszki, nożyki, patyki, kołki, szmatki, kawałki skóry, otoczaki, wyluskane kaczany kukurydzy, itp. Ich ilość i rodzaj zależy często od indywidualnego wyposażenia danego warsztatu.

Podobnie zmienna jest ilość i czas trwania kolejnych przerw w pra-

Ryc. 6. Wypalanie ceramiki metodą ogniskową (Caulimalca)

Fot. A. Krzanowski

²⁸ Jak zanotował Brüning (*op. cit.*) podobnie postępowano z końcem ubiegłego wieku w Olmos, z tym że formą-podstawą do rozklepywania był obły kamień.

cy związanych z koniecznością przesuszenia naczynia. Zależą one od techniki kształtowania, właściwości masy garncarskiej, aktualnych warunków atmosferycznych lub nawet terminu sprzedaży (gdy istnieje możliwość szybkiej sprzedaży skraca się znacznie proces produkcji, nawet kosztem większych strat przy wypalaniu). Suszenie pośrednie i końcowe (przed wypalaniem) odbywa się na ogół w miejscu ocienionym lub na zmianę, raz w słońcu, raz w cieniu.

TECHNIKI ZDOBIENIA

W udokumentowanych ośrodkach garncarskich zanotowano następujące techniki zdobienia: nacinanie i żłobienie (ryc. 8b), odciskanie wypukłego wzoru reliefowego z formy (ryc. 8c, 9d) lub przy użyciu drewnianego stempla, aplikację plastyczną (doklejanie większych elementów — ryc. 11b), angobowanie, malowanie (ryc. 8a, 9e) i nakładanie szklistej polewy (ryc. 8c, 12d-f).

Stosunkowo niewiele jest takich ośrodków, w których stosuje się tylko jedną technikę zdobienia. Należą do nich te z prowincji Huari i Pomabamba, gdzie ozdabia się naczynia nacięciami i żłobionymi wzorami wykonywanymi małym kamiennym nożykiem. Także w Caulimalca występuje wyłącznie jedna technika zdobienia: wzór jest wyżłobiony w formie, z której wykonuje się naczynie, i zostaje odcisnięty już w trakcie jego wyrobu. Na gotowym egzemplarzu jest to lekko wypukły relief. W Mórrope i Simbilá podobny wzór uzyskuje się odciskając na gotowym naczyniu drewniany, wgłębnie żłobiony stempel. Jednakże, jak zanotowali Collier i Spahni, stemple takie wychodzą już z użycia i stosują je tylko wyjątkowo niektórzy garncarze. Inni pozostawiają swe wyroby bez jakiegokolwiek dekoracji.

Na ogół jednak stosuje się dwie lub kilka technik zdobniczych, przy czym zaobserwować można prawidłowość, że im bogatszy jest asortyment wyrobów produkowanych w danym ośrodku, tym bardziej zróżnicowane są sposoby ich zdobienia. I tak na przykład w Checca Pupuja stosuje się nacinanie, żłobienie, aplikację plastyczną, malowanie i częściową polewę, a wszystkie techniki spotkać można na jednym naczyniu. W Aco zaś duże dzbanki są najpierw angobowane, a następnie ozdabiane malowanym wzorem (ryc. 7). Czasem dodatkowo dekoruje się je przy szyjce doklejanymi wałeczkami wygniatanymi w łańcuszek. Natomiast miniaturki i zabawki pokrywa się polewą (tzw. mleczkiem hutniczym), ale nie tworzy ona na ogół jednolitej, wysoko szlistej, błyszczącej powierzchni. Często są to tylko maźnięcia, z zaciekami i nieregularnymi powierzchniami raz o grubszej, a kiedy indziej o cieńszej warstwie polewy, dość chropowate. Wynika to po pierwsze z oszczędnego stosowania roztworu, do którego składniki kupuje się po stosunkowo wysokich cenach, po drugie z braku doświadczenia w stosowaniu tego typu tech-

Ryc. 7. Wyjmowanie wypalonych naczyń z pieca garncarskiego w Aco

Wg D. Lavallée, 1967

niki zdobienia. W innych ośrodkach (Checca Pupuja, Pucara i Mollepata) polewę stosuje się w podobny sposób: tylko na określonych elementach naczynia lub figurki (ryc. 12a-f) albo nieregularnymi maźnięciami na całej powierzchni (ryc. 8c).

W żadnym zresztą z udokumentowanych peruwiańskich ośrodków garncarskich nie produkuje się naczyń polewanych całkowicie (na błyszcząco), jakie wyrabia się choćby w regionie Cochabamba w Boliwii. Należy jednak podkreślić, że stosowanie polewy wprowadzone zostało dopiero po przybyciu Hiszpanów, a — jak to wynika z wielu uprzednio podanych faktów — peruwiańskie garncarstwo ludowe wyjątkowo po-

woli i opornie poddawało się przemianom, pozostając przy odwiecznych technikach i metodach produkcji. Dlatego też tradycyjnie stosuje się do angobowania i malowania naturalne barwniki mineralne (np. ochrę i kaolin w Aco), choć obecnie są one już często kupowane na targu w gotowej, sproszkowanej formie.

Wzory i motywy dekoracyjne są charakterystyczne dla danego regionu, ośrodka garncarskiego, a nawet określonego typu naczynia. Wśród nacinanych, żłobionych, odciskanych i malowanych przeważają proste elementy geometryczne i ich kompozycje oraz motywy roślinne, na ogół mocno stylizowane lub wręcz schematycznie uproszczone. Technika aplikacji wykonuje się proste dekoracje w rodzaju wałeczka czy łańcuszka albo też bardziej skomplikowane, przekształcające np. prosty dzban w naczynie figuralne (ryc. 11b) czy wręcz naczynie rzeźbę (ryc. 12b).

SPOSOBY WYPALANIA

Zdecydowana większość wśród udokumentowanych ośrodków garncarskich stosuje ogniskową (tzw. w piecu otwartym) metodę wypalania naczyń. Garnki układa się w kopiec tak, by otwór jednego przytykał do brzuśca innego i zachowując kolejność od największych do najmniejszych egzemplarzy. Całość otacza się wieńcem starych, potłuczonych i wypalonych naczyń, a na nich układa się opał (czasem jego warstwę kładzie się też na spód). Mogą to być drewniane szczapy, chrust, wysuszone odchody bydłace i trawa. Tak przygotowany stos podpala się równocześnie z kilku stron i utrzymuje ogień przez kilkanaście godzin (ryc. 6).

Pokrewną metodą jest ogniskowo-dolowy sposób wypału, stosowany wyłącznie na północy Peru (np. w Simbilá, Sondorillo, Soqcha). Głębokość dołów nie przekracza na ogół kilkudziesięciu centymetrów, a sposób przygotowania i prowadzenia wypału jest podobny, jak przy metodzie ogniskowej.

Piece garncarskie zamknięte stwierdzono natomiast tylko w kilku ośrodkach. Reprezentatywnym przykładem może tu być Aco, gdzie buduje się pionowe, kominowe piece z cegieł adobe (ryc. 7). Składają się one z dwóch komór: dolnej na opał i górnej, w której umieszcza się gotowe do wypalania naczynia — początkowo wkłada się je otworem bocznym, a następnie szczytowym. Ogień utrzymuje się przez ok. 2 godz., a zakończenie wypału sygnalizuje ukazanie się płomieni w górnym otworze. Naczynia wyjmuje się po kilkugodzinnym przestygnięciu. Poza Aco i niedalekim Vicoso podobne piece stosowane są właściwie tylko w tych ośrodkach, gdzie masowo produkuje się ceramikę ozdobną (np. Pucara, Quinua) lub naczynia w stylu fabrycznej zastawy stołowej (np. Encantada).

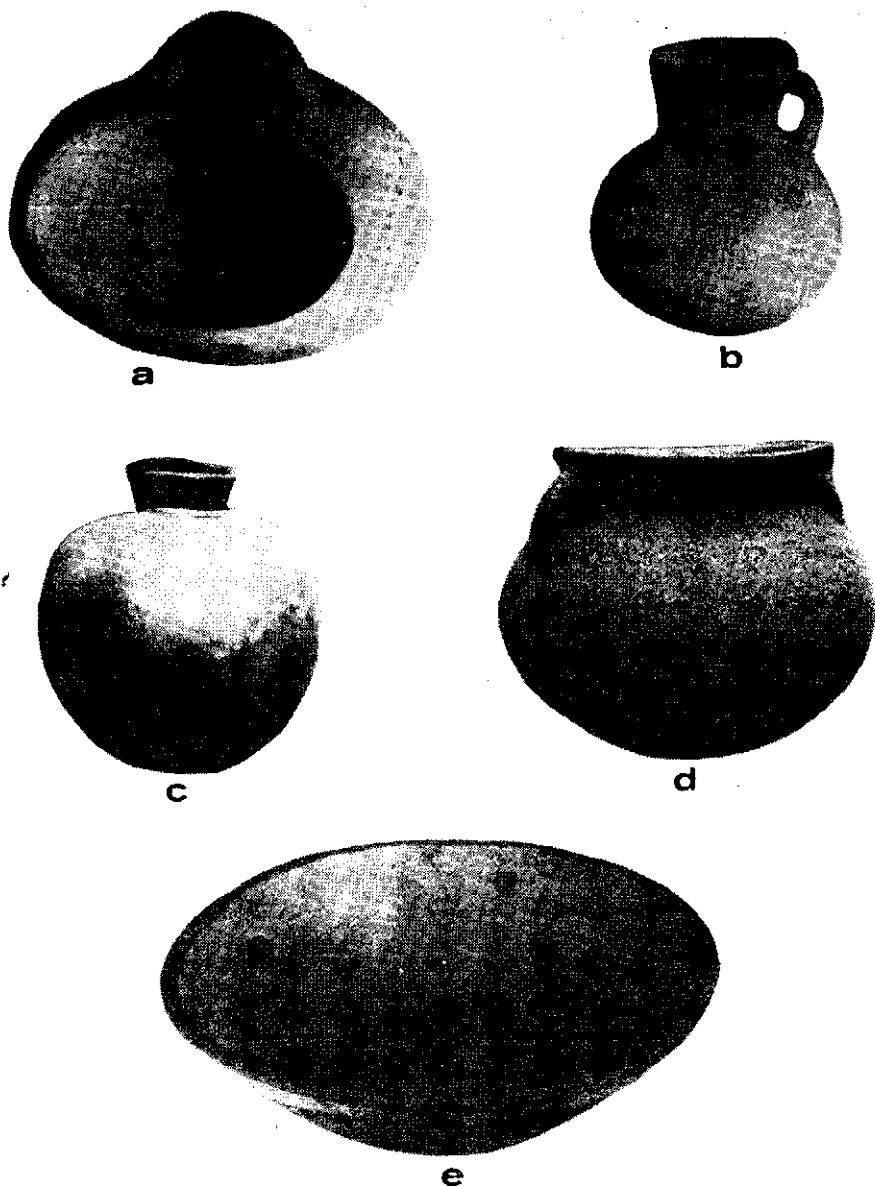
Ryc. 8. Przykłady naczyń kuchennych wyrabianych w Peru:

a — malowany garnek do picia z Tarica, wys. 10 cm; b — zdobiony żłobieniami garnek do gotowania z San Miguel de Pallaques, wys. 14,5 cm; c — dzban z Mollepata, wys. 24 cm — na reliefowy, odcisnięty z formy wzór nałożono maźnięciami cienką warstwą ciemnozielonej polewy; d — butla z Huarón ozdobiona pętlowym, czerwono malowanym wzorem, wys. 19 cm; e — dzbanek z Huarón, wys. 19 cm; f — garnek do gotowania z Lliki Llaka, wys. ok. 24 cm; g — duże naczynie zasobowe z pokrywką z Lliki Llaka, wys. ok. 76 cm.

Fot. J. Kubiena (a, b), M. Doktor (c—e), wg F. Engel, 1971 (f, g)

RODZAJE WYROBÓW GARNCARSKICH

Wprawdzie wytwarzana obecnie w Peru ceramika ludowa nie prezentuje tak bogatego wachlarza form i odmian, jak to miało miejsce w czasach przedhiszpańskich, ale i tak różnorodność wyrobów jest znacz-

Ryc. 9. Przykłady naczyń kuchennych wyrabianych w Peru:

a — prażnica, wys. 14 cm; b — dzbanek, wys. 16 cm; c — dzban używany przy produkcji chichy (piwa z kukurydzy), wys. 47 cm; d — garnek do gotowania, wys. 22 cm (a-d — Caulimalca); e — malowana na biało i brązowo miska z Acopia, średnica 31 cm. Fot. M. Doktor (a, b), A. Krzanowski (c, d), J. Kubiśna (e)

na. Przede wszystkim są to wszelakiego rodzaju i wielkości naczynia kuchenne (ryc. 8-10): garnki, dzbanki, misy, prażnice, kubki, butle, duże naczynia zasobowe (tzw. *tinajas*, *porongos*) oraz specjalnego, aczkolwiek również gospodarczego przeznaczenia, takie jak miednice czy gliniane piecyki-podstawki osłaniające ogień i służące do gotowania w polu (Ccacasiri). Produkcją tego typu wyrobów zajmują się liczne górskie ośrodki garncarskie, od Olleross na północy począwszy, poprzez Caulimalkę i Mollepatę, Tarikę, Lliki Llakę, Mito Alto, Ccacasiri, a na Checca Pupuja na południu, nieopodal jez. Titicaca skończywszy (szczegółowe dane w tab. 1). Niektóre z nich ograniczyły w ostatnich latach produkcję do określonego typu naczyń, cieszących się największym popytem. Na przykład w Aco, jak zanotowała Lavallée, jeszcze ok. 50 lat temu wytwarzano różne odmiany garnków i dzbanków, a obecnie produkuje się wyłącznie duże *tinajas* i *porongos*. Równocześnie rozwinięto i wzbogacono nowymi formami wyrób miniaturek i zabawek, dawniej stanowiących margines produkcji.

Podobne ukierunkowanie produkcji na duże naczynia zasobowe oraz drobne wyroby pamiątkarskie lub kopie czy imitacje ceramiki przedhiszpańskiej cechuje ośrodki z północnego wybrzeża Peru, takie jak np. Simbilá, Mórrope, Olmos.

Specyficzną grupę stanowią naczynia figuralne, figurki i rzeźby (ryc. 11, 12), które można by określić mianem ceramiki artystycznej,

Ryc. 10. Zestaw naczyń kuchennych wyrabianych w Caulimalca. Świeżo wykonane naczynia suszą się przed wypalaniem na specjalnych krążkach

Fot. A. Krzanowski

z tym że zachowała ona liczne cechy tradycyjne, ludowe. Wyroby tego rodzaju spotyka się praktycznie niemal w każdym, a zwłaszcza górskim ośrodku garncarskim. W zasadzie przestały już one spełniać dawną rolę kultowo-obrzędową, a funkcjonują jako przedmioty ozdobne lub pamiątki dla turystów. W produkcji tego typu wyrobów wyspecjalizowały się takie ośrodki, jak Quinua, Pucara i Checca Pupuja. Inwencja poszczególnych garncarzy na podstawie starych form i motywów tworzy coraz to nowe odmiany naczyń figuralnych i figurek, z których najsłynniejsze to byczki i kościółki (ryc. 12d, e), dwu- i wielogłowe naczynia-lamy (ryc. 12c) lub naczynia-świeczniki (ryc. 12b), karykaturalne postacie muzykantów oraz wiele innych.

W ostatnich latach pojawiają się coraz liczniej produkowane dla turystów kopie i imitacje ceramiki przedhiszpańskiej. Ich jakość i walory artystyczne są na ogół mierne, aczkolwiek zdarzają się kopiści wyjątkowo sumienni i obdarzeni talentem, jak np. Ignacio Bustamante z Cuzco²⁹. Na osobną uwagę zasługuje indywidualna, współczesna, choć głęboko osadzona w ludowej tradycji rzeźba ceramiczna w rodzaju groteskowych postaci i scenek autorstwa Edilberta Méridy Rodrígueza (ryc. 12g) z Cuzco³⁰ i licznych jego naśladowców.

Niestety szczupłe ramy tego artykułu nie pozwalają na dokładniejsze omówienie poszczególnych ośrodków garncarskich, ani też na należyte rozwinięcie wniosków płynących z analizy zebranych informacji.

Reasumując więc pokrótce stwierdzić należy, iż peruwiańską ceramikę ludową cechuje głęboka tradycyjność, tak pod względem metod produkcji, organizacji pracy, jak i rodzajów produkowanych wyrobów. Choć z niezwykłą ostrożnością podchodzić należy do analogii etnograficzno-archeologicznych³¹, to w rozważanej dziedzinie peruwiańskiego garncarstwa ludowego są one w szeregu przypadkach bezdyskusyjne. I tak na przykład badany przez autorkę ośrodek w Caulimalca niewątpliwie kontynuuje właściwą dla kultury Chimú (X-XVI w. n.e.) technikę produkcji z form oraz stosuje nadal wzory i motywy zdobnicze charakterystyczne dla ceramiki inkaskiej³². Potwierdzeniem odległego, przedhiszpańskiego rodowodu *plato-molde* są znaleziska archeologiczne (np. na stanowisku Ayapata kultury Huari — VII-X w. n.e.)³³. Stosowanie w czasach przedhiszpańskich wypalania ogniskowo-dołowego oraz w piecach zamkniętych potwierdzają natomiast znaleziska na stanowisku To-

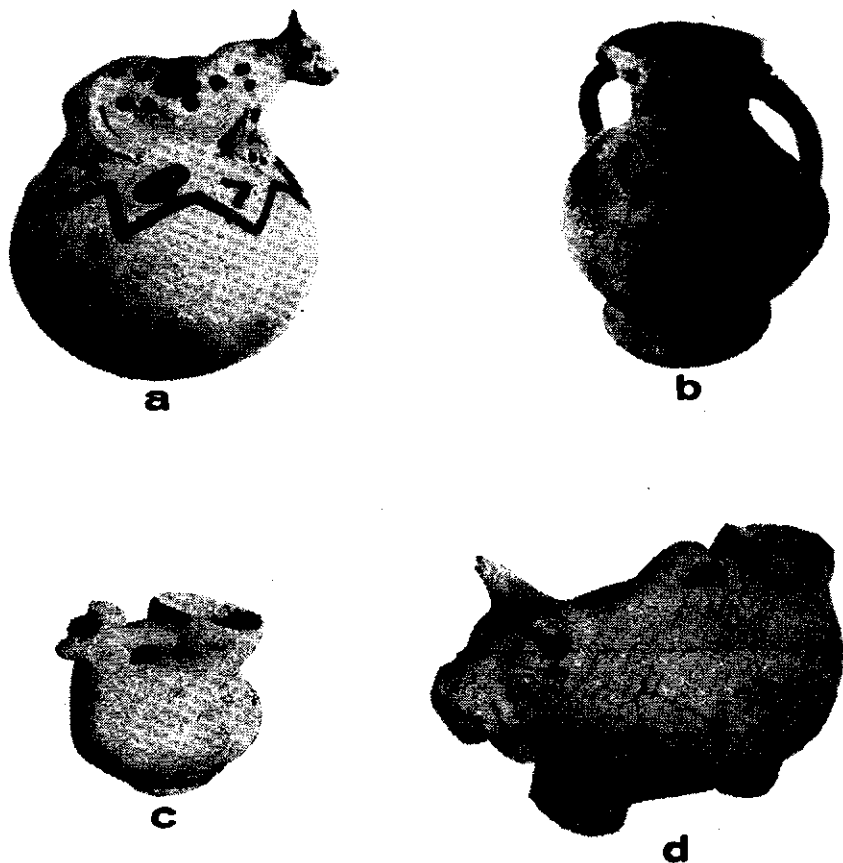
²⁹ Fernández Baca, *op. cit.*, s. 33.

³⁰ Krzanowski, *op. cit.*

³¹ Por. A. Posern-Zieliński, J. Ostojka-Zagórski, *Etnologiczna interpretacja i analogie etnograficzne w postępowaniu badawczym archeologii i prehistorii*, "Slavia Antiqua", No. XXIV: 1977, s. 31-71.

³² Krzanowska, Krzanowski, *op. cit.*, s. 208-209.

³³ R. Ravines, *Excavaciones en Ayapata, Huancavelica, Perú*, "Ñawpa Pacha", No. 15: 1977, s. 71, lam. XXVIII, figs. 61a-c.

Ryc. 11. Przykłady naczyń ozdobnych wyrabianych w niewielkich ilościach w ośrodkach garncarskich specjalizujących się w produkcji naczyń kuchennych:

a — naczynie z jaguarem (wylew na grzbiecie zwierzęcia) z San Marcos, wys. 12 cm; b — dzban w postaci ludzkiej sylwetki z Huancas, wys. 17 cm; c — naczynie w kształcie przepiórki z Caulimalki, wys. 11 cm; d — naczynie w kształcie byczka z Caulimalki, wys. 14 cm. Fot. M. Doktor (a, c, d), J. Kubiśna (b)

ma Luz (na południe od Ica)³⁴. Przykłady mniej lub bardziej szczegółowo udokumentowanych analogii można by mnożyć, a w wielu przypadkach brak jedynie należytego porównania materiałów archeologicznych ze współczesnymi. Jednakże szereg badaczy³⁵ sygnalizuje daleko idącą zbieżność przedhiszpańskich rodzajów wyrobów i zdobnictwa z aktualnie stosowanymi przez garncarzy w tym samym regionie peruwiańskiej sierry.

Ponadto długie istnienie wielu ośrodków garncarskich i niezmienny charakter ich produkcji dokumentują liczne źródła historyczne, od cza-

³⁴ G. Petersen G., *Minería y metalurgia en el Antiguo Perú*, "Arquelógicas", No. 12: 1970, s. 38-39.

³⁵ Np. Lavellée, *op. cit.*, s. 120; Ravines, *op. cit.*, s. 466.

Ryc. 12. Przykłady ceramiki dekoracyjnej o charakterze pamiątkarskim:

a — okaryna w kształcie grającego zespołu muzycznego, dł. 25 cm; b — naczynie-świecznik, wys. 26 cm; c — naczynie w kształcie figurki dwugłowej lamy, wys. 15 cm; d — figurka byczka, wys. 12 cm; e — model kościołka, wys. 22 cm; f — dzbanek z szyjką w kształcie ludzkiej postaci, wys. 18 cm; g — groteskowa figurka flecisty, wys. 16 cm (a-c — Quinua; d, e — Pucara; f — Checca Pupuja; g — Edilberto Merida z Cuzco). Fot. M. Doktor

sów wczesnokolonialnych począwszy. Za przykład niech posłużą tu uwagi poczynione w XVIII w. przez Cosmę Bueno w *Geografía del Perú virreinal*³⁶ na temat ośrodka w Huaylacucho (prowincja Huancavelica), który po dziś dzień istnieje i produkuje naczynia kuchenne.

Stwierdzenie odległego rodowodu, kontynuacji dawnych metod produkcji i generalnie tradycyjnego charakteru peruwiańskiej ceramiki ludowej nie wyklucza oczywiście ciągłego procesu stopniowych przemian. Zasadnicza zmiana w profilu produkcji przedhiszpańskich ośrodków garncarskich nastąpiła w okresie kolonialnym³⁷, kiedy to wraz z postępującą chrystianizacją ustawało zapotrzebowanie na wykwinną ceramikę dla celów kultowych. Jednakże dzięki wykształceniu się specyficznej, o synkretycznym charakterze obrzędowości religijno-magicznej i zachowaniu wielu tradycyjnych elementów w obrzędach świeckich, przetrwała w niektórych ośrodkach produkcja ceramiki ozdobnej, w rodzaju naczyń figuralnych, figurek, miniatuerek i zabawek. Obecnie tylko wyjątkowo spotkać się można z magiczno-obrzędowym użyciem wyrobów garncarskich³⁸ — w zasadzie pełnią one funkcję ceramiki dekoracyjnej lub pamiątek dla turystów. Niektóre ośrodki garncarskie wyspecjalizowały się w tego typu produkcji, a skrajny przykład stanowi Quinua, gdzie poza zaspokajaniem w niewielkim zakresie własnych potrzeb gospodarskich garncarze w ogóle zaprzestali wyrobu naczyń kuchennych.

Przemiany tego rodzaju mają wyraźnie podłoże społeczno-ekonomiczne³⁹. Otóż z punktu widzenia roli, jaką garncarstwo pełni w strukturze gospodarczej regionu, można je obecnie podzielić na "wiejskie" i "miejskie". Garncarstwo wiejskie cechuje się tym, iż rzemieślnik dzieli swój czas pomiędzy pracę na roli i wytwórczość dodatkową, a dochód płynący z tej ostatniej nie stanowi podstawy utrzymania, a jedynie jego uzupełnienie. Takie garncarstwo reprezentuje większość górskich ośrodków w rodzaju Ccaccasiri, Lliki Llaka czy Caulimalca. Z garncarstwem typu miejskiego mamy natomiast do czynienia w przypadku Quinua lub Pucara, gdzie rzemieślnik w zasadzie cały swój czas poświęca na produkcję

³⁶ C. Bueno, *Geografía del Perú virreinal (siglo XVIII)*, Lima 1951, s. 73.

³⁷ Według podziału chronologicznego zaproponowanego przez R. Larco Hoya-le'a (*Cronología Arqueológica del Norte del Perú*, Buenos Aires 1948) dla stylów ceramicznych od czasów przedhiszpańskich do obecnych, ograniczenie produkcji do form użytkowych i obniżenie jakości wyrabianej ceramiki wyznacza okres pośredni (zwany *olleria*) pomiędzy wczesnokolonialnym, kiedy to z niewielkimi zmianami kontynuuje się bezpośrednio tradycja przedhiszpańska, a współczesnym okresem garncarstwa ludowego.

³⁸ Na przykład autorka zanotowała w 1978 r. we wsi Huacho Sin Pescado (prowincja Cajatambo, dept. Lima) tradycję umieszczania małego dwojaczka pod dachówkami przygotowanymi dla wypalania. Naczynie napełniane dwoma rodzajami alkoholu chronić miało dachówki przed pękaniem.

³⁹ Por. R. Krzanowska, *Spółeczno-ekonomiczna pozycja garncarstwa ludowego w Peru*, Materiały z Sesji Naukowej "Mieszkańcy Andów i ich środowisko", Kraków 1981, s. 25-37.

ceramiki i utrzymuje się z niej. Postępujący rozwój gospodarczy Peru sprawia, iż maleje coraz bardziej popyt na gliniane naczynia. Z użycia wypierają je sukcesywnie wprowadzone droższe, ale trwalsze wyroby metalowe i plastikowe. Poza tym dla ludności wiejskiej otwierają się coraz to nowe możliwości pracy, znacznie bardziej dochodowej i mniej uciążliwej niż wyrób ceramiki. Tak więc garncarstwo wiejskie, produkujące głównie naczynia gospodarskie, przeżywa swój upadek. Redukuje się asortyment wyrobów, czego dobitnym przykładem jest Aco, lub wręcz zmniejsza się drastycznie ilość garncarzy, jak np. do jednego w Sondor (1977 r.), niegdyś słynnym i licznym ośrodkiem. W pełni natomiast rozwija się garncarstwo typu miejskiego jako drobny przemysł pamiątkarski, doskonale prosperujący w kraju czerpiącym przecież znaczne zyski z turystyki.

Ubolewać jedynie należy, że nieuchronnemu procesowi zaniku najbardziej tradycyjnych metod produkcji, dawnych kształtów naczyń i wzorów zdobniczych, nie towarzyszy szeroko zakrojona dokumentacja etnograficzna, która utrwaliłaby i zabezpieczyła często unikalne już egzemplarze peruwiańskiej ceramiki ludowej.

Romana Krzanowska

LA CERÁMICA POPULAR PERUANA

Resumen

El artículo presentado es la primera prueba de análisis y recopilación de los datos sobre la cerámica popular del Perú publicados en los últimos decenios y reunidos por la autora durante las investigaciones de campo realizadas en los años 1973 y 1978. El material recogido permitió la preparación de la comparación sintética (tab. 1) que abarca 63 centros de producción de cerámica en la zona de la costa y la sierra peruana (dib. 1). A base de los datos concernientes a respectivos centros se elaboró una descripción generalizada del transcurso y las condiciones de producción de la cerámica, comenzando desde la extracción y preparación de materias primas pasando por la característica de las técnicas de modelado y decoración, modos de la cocción hasta la revista de las clases de productos alfareros.

El análisis de las informaciones reunidas permite sacar unas cuantas conclusiones generales. Sobre todo, se debe afirmar la profunda tradicionalidad de la alfarería popular, tanto en la esfera de los métodos de producción y organización del trabajo, como también en la esfera de clases de productos cerámicos. Lo más llamativo ejemplo es la inadmisión del torno alfarero (desconocido antes de la conquista) y la duración hasta hoy — en excepción de algunos — de las técnicas prehispánicas como plato-molde o moldes cerámicos hipartidos. Las diferencias tecnológicas, que surgen entre respectivas regiones del Perú se continúan desde el antiguo pasado y muchas formas de vasijas o elementos decorativos anotados en la actualidad tienen sus correspondientes en la cerámica arqueológica. La larga existencia de algunos centros alfareros y el invariable ca-

rácter de su producción adicionalmente documentan las fuentes históricas del coloniaje.

Los cambios graduales, que pueden ser observados a través últimos decenios, tienen una definida base socioeconómica. El desarrollo económico del Perú causa la disminución y estrechez de la producción de vasijas domésticas, como poco calculable y perdiendo los mercados de venta. Al mismo tiempo se desarrolla la producción de objetos menudos de carácter recordable, con las nuevas tecnologías y modelos.

Al observado proceso de desaparición de los métodos de producción más tradicionales, de los antiguos modelos de vasijas y adornos, debe acompañar una amplia documentación etnográfica, que permitiera adecuadamente guiar el desarrollo de la alfarería popular moderna en El Perú: para conservar los valores culturales más valiosos incluidos en esta esfera de obra manual, garantizando a los artesanos un mínimo de efectos económicos.